

ZMYSEL DOMU

K Levinasovmu významu pre myslenie o architektúre

THE SENSE OF A HOUSE

On Levinas's Importance for Thinking about Architecture

Francúzky filozof Emmanuel
Levinas vo svojom byte,
Paríž, 10. január 1988

French philosopher
Emmanuel Levinas
at home, Paris,
January 10, 1988

Foto Photo: Ulf Andersen/Getty Images

Emmanuel Levinas (1906 – 1995), one of the greatest phenomenologically oriented philosophers of the 20th century, is not an author whom we encounter often when reading texts about architecture. Despite his extensive body of writings on art, he never produced any text directly concerning architecture. However, if we measure the importance of works by other criteria than their explicitness or volume, we might come to a different conclusion...

The present text addresses the sense of a house and housing for the human subject; the sense, hence, not its usefulness. It adheres faithfully to the phenomenological approach, asking what is the essence of the experience of space and place, what is found in the essence given to us in the original sense. The essence of experience presumes that the experience lies within the relation to the experienced subject. We do not ask how the experience of space develops, but rather what lies within it, what it demonstrates, what can be concluded from it and what sense could be inferred from the experience as a given phenomenological quantity. Within such an attitude, clues to relations and relationality may be revealed; consequently, these clues may lead us to discover the sense of space and things for human experience. It is a topic close to the philosophical discipline of generative phenomenology, focusing on the research of a generative constitution of the inner as well as the external life-world.

In our opinion, this phenomenological feature of space and place relating to the subject is the target of critical remarks from Levinas, which may have a significant influence in the process of architectural works, too. According to him, place should not be understood as an arbitrary "somewhere", but rather as a foundation and a condition of every human being. An individual commits himself or herself to a place that forms a foundation and condition. Going to bed may be a remarkable testimony to this fact, since in the act of resting one attaches oneself to the place and confirms the distance from what affects him from outside.

Hence the question arises: is it necessary to reverse the order of justification? The conscious

world is not the cause of a house's establishment; on the contrary, a house establishes consciousness and unlocks its possibilities. A house supports a subject. And a subject exists when it separates, concentrates itself and seeks refuge in the house, thus, giving the *building* a sense of a *house*. Levinas states a house occupies a privileged place in the system of human life purposes. This privileged role does not consist in forming a purpose of human endeavour, but rather in providing its condition and beginning. Only from the intimacy of a house does a person enter the world as the world.

The interval of separation, graciously providing the dwelling to the conscious subject, allows for mental collectedness, or, more commonly, concentration or attention. A *house* allows one to be with his own self, to reside with himself in an unalienable confidentiality: to live in a house or have a house means to be! If a man exists by means of separation, his definite attachment to himself takes place in the form of *loneliness*. Loneliness is an inherent sign of the extant and, according to Levinas, it may be understood as *interiority*, that is, an instance of confidentiality with its own existence; loneliness as the interiority of a subject, taking place as a *house*.

Although Juhani Pallasmaa writes about the need for architecture to slow down so that it may connect once again to the source of its silent knowledge and to its experiential background, it is only through the analyses of Levinas that Pallasmaa's requirement becomes fully comprehensible.

Intimacy of a place also presumes knowledge and confidentiality, i.e. human intimacy shared with another person. Levinas does not hesitate to state that this intimacy, shared with another person, may be considered as a conditioning relationship with *the feminine*. These are undeveloped possibilities which open the dimension of interiority: an accepted being occupies a house; his distance has been delimited through the act of hospitality of being accepted by another, through this possibility of human acceptance.

References to these states of being may be found in numerous architectural elements of

doc. Mgr.
LADISLAV TKÁČIK, PhD.
Centrum fenomenologických
štúdií
Katedra filozofie
Filozofická fakulta Trnavskej
univerzity v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
ladislav.tkacik@truni.sk

various buildings. Through its facade, a building becomes opened to the outer, public space; at the same time, its intimacy is withheld from the public. It becomes simultaneously visible as well as invisible, and an architect undergoing the process of designing looks for the visualisation and the ratio between the two. Levinas goes as far as to state that from this position, a latent birth of the world takes place: the world assumes a house in the sense of rendering the world accessible to human beings.

This text, therefore, advocates that a house—as an image of the separation of a human being—generates, according to Levinas, two options: It may radically prove the positive separation of a human being, immured in individual egoism, and thus, banishing hospitality from its own house. *Female/the feminine*, as a condition of a house, will then be forgotten. Or, in the second option, it opens out onto another:

„Svet, tak ako stojí oproti tomu, čo svetom nie je, je svet, kde bývame, kde sa prechádzame, obedujeme a večerjame, kde sa navštevujeme, kde chodíme do škôl, diskutujeme, podstupujeme skúsenosti a skúmame, píšeme a čítame knihy; je to svet Gargantuy, Pentagruela a Messera Gastera, prvého majstra slobodných umení na svete, ale je to tiež svet, kde Abrahám pásol svoje stáda, Izák hľbil studne, Jakub založil svoj dom, kde sa Epikuros staral o svoju záhradu a kde je „každý v tieni svojho figovníka a svojej vinice“.¹⁴¹

Emmanuel Levinas

Nie je nevyhnutné zoširoka objasňovať otázku o vzťahu architektúry a fenomenológie. Urobili to už mnohí. Produktivnosť ich vzájomného inšpirovania bola osvedčená nespočetnými realizáciami a mnohými textami.

Akou cestou sa možno vybrať, ak chceme skúmať inšpiratívny význam diela Emmanuela Levinasa (1906 – 1995) pre architektonickú tvorbu? Ide nepochybne o autora, s ktorým sa často v textoch o architektúre nemožno stretnúť, hoci je jedným z najväčších fenomenologicky orientovaných filozofov 20. storočia. Napriek tomu, že pomerne často písal o umení, nenapísal žiaden text, ktorý by sa zaoberal architektúrou a jeho dielo v tomto zmysle nemožno zrovnávať napríklad

the different, foreign, unpredictable and the ungraspable being as an existential reason for the essence of a house constituted of closed windows and doors.

The relational abundance of allusions with which Levinas endows his texts does not address architecture if it perceives an investor and resident only as users, supposing that an assignment or a location program merely focusses on a functional building in a neutral geometric space. However, if architecture seeks to address human sensuality in a comprehensive manner, if it abandons the distance of reserved constructions, if it searches for its own purposefulness, it may, according to Levinas, find crucial inspiration and formative understanding. We assume that Levinas' thinking may function as a significant corrective and inspiration in the process of the architectural design of all sorts of buildings, both in urban areas or when planning interventions in the countryside.

s Heideggerovým. No pokiaľ by sme význam nepomeriavali explicitnosťou či rozsahom, možno by sme dospeli k odlišnému záveru...

Tou prvotne sa núkajúcou cestou by mohlo byť skúmanie toho, nakoľko popis komunikatívneho priestoru medzi ľuďmi môže konštituovať architektúru či urbanizmus, ako môže byť architektúra výrazom dominancie živého *hovorenia* nad umrtným *povedaným*¹⁴², či inak, ako sa možno inšpirovať Levinasom, ak konštruujeme pohostinný a komunikatívny priestor, materializovaný priestor levinasovskej etiky. Hraničný priestor stretávania sa s cudzím, iným, nepredvídateľným a neočakávaným. K tejto inšpirácii sa priznáva a rozpracúva ju napríklad architekt Dorian Wiszniewski, pôsobiaci na univerzite v Edinburhu¹⁴³. Ide o tému blízku tzv. generatívnej fenomenológii, ktorá sa sústreďuje na výskum generatívnej konštitúcie vlastného i cudzieho životného sveta¹⁴⁴.

My sa budeme v tomto texte tiež pohybovať na tomto pôdoryse, no skúmajúc základnejšiu osnovu Levinasovho myslenia, bez ktorej by v posledku vyššie spomínané závery neboli celkom dobre pochopiteľné. Budeme sa zaoberať zmyslom *domu*, *obydlia* a *bývania* pre človeka. Zmyslom, teda nie jeho účelnosťou, ktorá je vzhľadom na náš zámer nepôvodnou a sekundárnou.

Možno pripomenúť, že v tzv. prirodzenom postoji vidíme sami seba ako kľúčová súčasť priestoru sveta, ktorý pozostáva z množstva vecí a ich vzťahov. Hladíme na seba ako na centrum väzieb, neuralgický bod súvislosti s ostatným svetom ako naším okolím a priestorom. Najrôznejšie priestory, objekty priestoru, predmety sú tým čím sú pre seba no zároveň sú voči nám a pre nás vždy v nejakej polohe. Sú k nám vo vzťahu videného, dotýkaného, počutého, predstavovaného, rozpomínaného, túženého... Už Aristoteles si všimol, že pri skúmaní priestoru nemôžeme odhliadať od istého pohybu vo vzťahu k miestu¹⁴⁵. V tomto postoji možno odkrývať vzťahové vodítka, ktoré nás môžu následne viesť k rozkrytiu zmyslu priestoru a vecí pre človeka¹⁴⁶.

Teda „čo spočíva v podstate skúsenosti [priestoru, miesta], v jej originárnom ‚zmysle‘? K jej podstate ako súhrnu absolútnych fenomenologických daností patrí, že jej samotnou podstatou je vzťah k zakúšanému predmetu. Vnímanie v sebe samom je vnímaním vnímaného, jeho podstatou je, že zjavuje predmetné a zjavujúce sa kladie... Co podstatné, teda nezrušiteľné v nej spočíva, to nemôže prekročiť žiadnymi teoretickými hypotézami... pretože každé takéto porušenie znamená nezmysel“¹⁴⁷.

Nebudeme sa pýtať na to, ako vzniká skúsenosť o priestore, ale, čo v nej spočíva, čo ukazuje, čo z nej možno vyrozumieť, aký zmysel z nej ako fenomenologickej danosti možno vykázať.

Vnímanie, zmyslový a telesný vnem zakladá vzťah k vnímanému, je pociťovaný na tele a v tele. Do vzťahu polarít subjektu a objektu zavádza vzájomnú príslušnosť. Subjekt stojaci oproti objektu má na ňom zároveň účasť. Levinas sa nezdráha povedať, že takto zmyslové vnímanie produkuje samotnú telesnosť¹⁴⁸. Husserl tieto zmyslové vnemy pri ktorých je účasť tela a kde dochádza k rozostretiu odlišenia medzi pociťovaným a pociťujúcim, medzi subjektom a objektom, označuje v *Ideách II.* v § 39 a § 40 ako *Empfindnisse*¹⁴⁹. Vzhľadom na vnímanie priestoru/miesta a ich usporiadania je podľa Levinasa zaujímavé, že pri tejto extenzii zmyslovej skúsenosti dochádza ku skúsenosti priestoru i ku skúsenosti v priestore. Extenzia zmyslových vnemov, ktoré sa vzťahujú zároveň na telo aj na predmety, sa odlišuje od priestorovej extenzie. Skúsenosť priestoru v sebe

nesie aj jeho reprezentáciu. Priebeh kinestetických vnemov v priestore je podstatnou súčasťou konštitúcie priestorového sveta a tak stvrdzuje vzťah subjektu k priestoru či konkrétnejšie k miestu¹⁵⁰.

Topologický priestor, ako mu rozumie Heidegger, taktiež predpokladá vzájomnú vzťahnosť subjektu a miesta, subjektu a priestoru, subjektu a veci. Jeho termíny *Ortschaft* (priestranstvo) a *Ort-Raum* (miesto-priestor) chcú vyjadriť práve túto vzťahovú prestúpenosť materiálneho prostredia a priestoru prežívania, priestoru zmyslu¹⁵¹.

Husserl sa pojmu domova či domáceho priestoru venuje vo svojich neskorších spisoch. Často používa koreň *Heim* a jeho pomocou tvorí mnohé výrazy, ako napríklad *Heimosphäre* (sféra domova), *Heimrahmen* (domáci rámec), *Heim-Umwelt* (domáce prostredie), *Heimwelt* (domáci svet), *Heimweltlichkeit* (domáca svetskosť) a podobne¹⁵². Svet domova analyzuje ako svet, v ktorom sme doma, *heimisch* a ktorému rozumíme ako sfére vlastného. Je to priestor, ktorý sa utvára prostredníctvom osvojovania a zakúšame ho ako nasýtený, prístupný a dôverný. Naopak, cudzie možno chápať ako nejakou zneprístupnené, ako niečo neprístupné a odcudzené.

Podobne uvažuje vo svojich textoch venovaných pomeru človeka a sveta Patočka. Hovorí, že tento vzťah má svoje centrum. Jeho štruktúra ubieha od centra do jeho hĺbky a vracia sa späť na osi domáceho a cudzieho. Týmto centrálnym jadrom je podľa neho domov. „Domov však nie je, ako by sa snád z porovnania s perspektívou mohlo súdiť, podľa mojej okamžitej pozície orientované centrum. Domov nie je tam, kde som práve ja, ale práve ja sám môžem byť z domova vzdialený; domov je útočisko, miesto, kam patrí viac než kamkoľvek inam; viacej domovov nemôže byť prežívaných zároveň s rovnakou intenzitou. Je to tá časť univerza, ktorá je najviac ľudsky preniknutá; veci tu sú takmer orgánmi nášho života.“¹⁵³ Tento náčrt by sme mohli ďalej subtilne diferencovať sledujúc logiku a výklad Bachelardovej *Poetiky priestoru*¹⁵⁴, čítajúc texty Daniely Hodrovej alebo novú *Správu o miestach*¹⁵⁵ Petra Krála, no myslíme, že by sme sa minuli so závažnými predpokladmi, ktorých osvetlenie nám späť umožní nielen omnoho výdatnejšie čítanie spomínaných textov, ale najmä čítanie architektúry.

Podľa nás totiž práve Levinas pripája k tejto fenomenologickej črte vzťahovania sa priestoru a miesta k subjektu zásadné poznámky, ktoré môžu významne pôsobiť aj v procese architektonickej tvorby. Hovorí, že *miesto* by sme nemali chápať ako ľubovoľné „niekde“, ale ako základ a podmienku každej ľudskej bytosti. Tie konkrétne určenia definujúce priestor a veci v ňom viažuce do súvislosti, miesto, ktoré sa stáva domovom, pracoviskom, dôverne známou mestskou štvrtou, mojím dôverne známym svetom. Človek sa odovzdane zveruje miestu ako základu a svojej podmienke^{16/}. Osobitným spôsobom podľa Levinasa o tejto skutočnosti zakladania vypovedá ukladanie sa na odpočinok, spánok, v ktorom sa odpočívajúci primkyna k miestu a tak stvrdzuje odstup od zvonku doliehajúceho ruchu sveta. Uzobranie sa, ktoré umožňuje práve konkrétne miesto, zastavenie sa v odpočinku ako modalita primknutia sa k miestu, sú podľa neho udalosťou zakladania. Mať základ znamená mať nejaké miesto, mať podmienku znamená mať svoje „tu“. Mať svoje miesto je počiatkom počiatku, teda hypostazovaním subjektu.

Je teda nevyhnutné sprehádzať poradie zdôvodňovania? Svet vedomia a imaginácie nie je dôvodom domova, môjho miesta či mojich domácich miest, ale, naopak, miesto kladie vedomie a odomyká jeho možnosti. Miesto podopiera subjekt „do tej miery, že sa subjekt kladie ako subjekt práve vďaka skutočnosti, že spočíva na základe“^{17/}. Pre Levinasa nie je protikladom tohto založenia miestom nezakorenenosť, odpútanosť, voľnosť či bezdomovectvo, ale fatálne zničenie subjektu, nemožnosť bytosti, jej erózia. A dodáva, že život vo svete je natoľko vedomím, nakoľko nám poskytuje možnosť existovať s odstupom od existencie, a teda z *domu*, ktorý práve toto umožňuje^{18/}. Tam sa obklopujeme vecami, hmatáme po ich povrchoch, ktoré nás priťahujú a zároveň od nich odstupujeme. Tam sme schopní hovoriť o blízkom ako pôvodnom, a teda aj o vzdialenom ako odvodenom.

Podobne hovorí Levinas o svetle, takom kľúčovom pojme pre architektúru: „Práve vďaka svetlu sú predmety svetom, to znamená naše.“^{19/} Svetlo je fenomenologicky podmienkou fenomenality... To znamená, že umožňuje odstup i vzťah, zakladá možnosť osamena a intervalu v existovaní,

zdržania sa i trepezlivého podstúpenia: svetlo oddeľuje i viaže. Priestor bez prísľubu svetla, priestor bez vecí, je ohrozujúcou prázdnotou... Opäť sme pri vzťahu. Samotný pojem *architektonickej formy* a *tvaru* potom môžeme pochopiť ako spôsob, ktorým je vec pre nás. Ním sa nám vec, ktorou je aj stavba domu, vo svetle ukazuje a stáva pochopiteľnou, zmysluplnou tak, ako sa vonkajšie vzťahuje k vnútornému. „Vec je vždy nejaký objekt, ktorého vonkajšie povrchy uchovávajú hĺbku, a pritom ju ukazujú.“^{20/} O svetle možno povedať, že je spôsobom fenomenologickej *epoché*.

V úvode kapitoly venovanej *obydlíu* svojej zásadnej práce *Totalita a nekonečno* Levinas načrtáva: „... dom zaujíma v systéme účelov, v ktorých je situovaný ľudský život, privilegované miesto... Privilegovaná úloha domu nespočíva v tom, že je účelom ľudskej činnosti, ale v tom, že je jej podmienkou a v tomto zmysle i začiatkom. Je vlastným sústredením, ktoré je nevyhnutné k tomu, aby mohla byť príroda predstavovaná a spracovávaná, práve k tomu, aby sa črtala ako svet a bola dovršená ako dom“^{21/}. Človek vo svete vstupuje do sveta z intimity domu. Intimita sa otvára v dome situovanom vo svete objektov.

Inými slovami: Ľudský subjekt konštituuje a predstavujúci si svet nie je pre toto predstavovanie apriórny, ale aposteriórny, teda predpokladá zabývanie sa vo svete. Vedomie sveta je pre nás možné len ako vedomie skrze tento svet, teda z intervalu oddelenia, hoci subjekt kontemplujúci svet absorbuje svoju podmienenosť. Vstup do intimity uzobrania je spôsobom realizácie suverenity myslenia predchádzajúceho svetu, voči ktorému je druhotné. „Oddelenie ako následne predchodné (*antérieure postérieurement*) sa takto ‚nepoznáva‘, ale takto sa deje.“^{22/} Levinas to nazýva aj *prvou konkretizáciou*, konkretizáciou odstupu, ktorý sa deje na spôsob tela a domu. Človek teda existuje tak, že sa separuje, uzoberá, utieka sa do domu a takto dáva *stavbe zmysel domu*.

Levinas premýšľa o živote ako o udalosti oddelenia: „Oddeľovať sa, nebyť nerozlišiteľne spojený s totalitou znamená pozitívne niekde byť... byť ekonomicky.“^{23/} Oddelenosť bytosti je ontologickou udalosťou. Nejde tu len o empirickú či psychologickú ilúziu, ale o udalosť, ktorá až vďaka svojej radikálnosti otvára oddelenému možnosť uzavrieť sa v sebe bez vnútorných rozporov. Umožňuje

jeho *interioritu*. Takéto oddelenie je samotnou podmienkou človeka a jadrom najpôvodnejšieho *egoizmu* v jeho najvlastnejšom zmysle (aj etymologickom), egoizmu, ktorý predchádza akýkoľvek ekonomický poriadok^{24/}.

Samotným výkonom existencie je udržiavanie intervalu oddelenia. Existencia sa deje ako odpor voči pohltenu totalitou verejného a obecného, deje sa skôr ako oddelenosť než participácia. Vďaka alúzii vedomia a svetla práve výraz „bdenie“ najvhodnejšie opisuje samotnú povahu vedomia a spätne umožňuje porozumieť významu svetla a tmy, o ktorých sme hovorili vyššie. Vedomie sa podiela na bdení a práve skrze toto bdenie je vedomím^{25/}. Bdenie subjektivizuje^{26/}. Kladenie sa ľudského subjektu ako subjektu, teda v jeho pevnosti spočíva v jeho postavení sa voči, proti, čelom, v udalosti oddelenia, ktorá sa ukazuje byť počiatkom počiatku! Ľudská bytosť je teda vnútri sveta, do ktorého patrí a ktorý patrí jej, no zároveň doň vstupuje zvonku, z dimenzie interiority, z domu, ktorý je svetu predchodný a sprístupňuje ho. Práve táto črta definuje ľudskú bytosť, ktorá je vo svete tak, že v ňom býva, to znamená, že so sebou u seba a až tak vo svete. Vraciame sa teda oblúkom až k Vitruviovkej intuícii a mýtu, že staviteľstvo je pre človeka hlavným dôvodom jeho ľudskosti^{27/}.

Ak subjekt existuje spôsobom oddelenia, potom sa jeho definitívna pripútanosť k sebe deje ako *samota*. Samota tu však neznamená len monadologickú a sebestačnú izoláciu či subjektovú završenosť a rozhodne nie je tragická^{28/}, ale je bytostným znakom existujúceho a v levinasovskom zmysle ju možno vykladať ako *interioritu*, ktorej rozumieme ako dianiú sa dôvernosti s vlastnou existenciou. Existovanie je úplne intranzívne a bez intencionality, teda bez vzťahu. Intimitu samoty tu vykladáme ako osamotenie existovaním^{29/}.

Existovanie existujúceho sa pôvodne vzpiera každému vzťahu s niekým iným. Je koncentrované výlučne na existujúceho, a preto nemožno túto *samotu* existujúceho vykladať ako priváciu iného, druhého, ako izoláciu či asociálnosť. Ide o vzťah existujúceho s vlastnou existenciou. „Znamená to ísť k ontologickej udalosti, kde si existujúci osvojuje svoju existenciu.“^{30/} Skúmať zväzok medzi existujúcim a udalosťou jeho existovania. Levinas túto udalosť povstania subjektu nazve príhodne aj

inverziou v bytí^{31/}, keď samotný existujúci nesie svoje existovanie ako svoj atribút, teda ho ovláda. Táto udalosť nadviazania zväzku s vlastnou existenciou sa deje ako dielo identity. Predpokladá teda možnosť vyjsť zo seba a vrátiť sa k sebe, teda byť osamote. Samota zväzku so sebou je definitívna. Byť totožný sám so sebou, znamená byť sám.

Samota je podobou hypostazovania subjektu. „Samota je samotnou celistvosťou existujúceho a predstavuje fakt, že v existovaní je niečo, na základe čoho sa deje existencia. Subjekt je sám, pretože je jeden. Samota je nutná preto, aby existovala sloboda počiatku, moc existujúceho nad existovaním, čo koniec koncov znamená, aby bol existujúci. Preto samota nemôže byť púhou beznádejou či opustenosťou, ale aj mužnosťou, hrdosťou a suverenitou. Vyznačuje sa rysmi, ktoré sa existencialistickej analýze, ktorú orientujú len slová beznádeje, podarilo zmazať. Núti nás zabudnúť na veľké literárne témy romantickej a byronovskej psychológie, hrdej aristokratickej a geniálnej samoty.“^{32/}

Možnosťou a úlohou subjektu je zaoberať sa sebou a toto zaoberanie sa sebou má svoju materiálnu podobu. Ak možno hovoriť na tejto bazálnej rovine o nejakej tragike samoty, tak jedine o tragike z nemožnosti vyviazania sa zo zväzku so sebou samým. Spočiatku to môže vyznievať paradoxne, no myslíme, že materiálnou podobou tejto samoty je aj úzkostná a ťaživá úloha staviteľstva, nakoľko by ono malo byť zaoberaním sa samým sebou, zaoberaním sa ľudskou bytosťou v čase, ktorý má a ktorý si chce dať.

Život vyviera zo samoty a vracia sa k nej. Jeho každodenné starosti, obstarávanie, práca, zabezpečovanie sa, všetky tieto spomínané podoby života ľudského života sú vyjadrením hypostazovania subjektu. Zariaďovanie sa vo svete, obklopuvanie sa vecami, ich zhromažďovanie, nadobúdanie dôvernosti voči miestam a priestorom, zatváranie dverí a zatemňovanie okien, to všetko sú výrazy pripútanosti existujúceho k sebe v dôvernosti vlastného existovania. Sú to materiálne podoby diania samoty. „Tým, že spojíme samotu s materiálnom subjektu, pričom materiálno je jeho pripútanosťou k sebe samému, môžeme pochopiť, v akom zmysle predstavuje svet a naša existencia v ňom fundamentálny krok subjektu k tomu, aby prekonal ťaž, ktorou je sám sebe, aby prekonal

svoje materiálne, teda aby rozviazal puto medzi ja, ktoré je sebou, a ja.“^{/33/}

Samota ako interiorita subjektu, ktorá sa deje ako *dom*, je podobou odporovania totalite. Spoločnosť, ktorá tiahne k dominancii nad jednotlivcom a usiluje sa rozprávať veľké príbehy univerzálnych dejín, nemôže asimilovať vnútorný život človeka, bytostnú dôvernú existujúceho s nescudziteľnou udalosťou existovania, vzťah existujúceho s vlastnou existenciou. Levinas poznamenáva, že „vdaka rozmeru interiority sa bytosť vzpierajúcej a odporuje totalizácii“^{/34/}. Spoločenský a politický pluralizmus dosvedčuje práve toto základné tajomstvo interiority, ktorým je takéto osamotenie každej ľudskej bytosti. Tu si možno spomenúť na mnohé obľudné projekty sociálneho inžinierstva, ktoré našli svoju podobu aj v architektúre a v urbanizme 20. storočia. Žiaľ, v mnohých ohľadoch sa ich výstižným predobrazom stal *Panoptikon* Jeremyho Benthama z roku 1787, kde autor vykresľuje architektonický priestor väzenia ako stroj sociálnej moci, ktorá len efektívne umiestňuje ľudské bytosti v priestore.

Interval oddelenia, ktorý prívetivo poskytuje človeku dom, umožňuje uzobranosť či v bežnejšom zmysle slova sústredenosť, pozornosť. Umožňuje pozdržanie sa bezprostredných reakcií a vymanenie sa zo súvislosti potrieb a žitej slasti^{/35/}. Dom umožňuje byť so sebou, zdržiavať sa so sebou v nezczudziteľnej dôvernosti: bývať v dome alebo mať dom znamená byť! Táto domácka známosť a intimita sa dejú „ako prívetivosť, ktorá sa rozlieva po tvári vecí“^{/36/}. Z tejto pozície je možné vzťahovať sa k skutočnostiam sveta pokojne a trpezlivo sa zdržiavajúc ich manipulatívneho zvládania a všímajúc si nepovšimnuté. Až odstup umožňuje plnú a intenzívnu prítomnosť.

Ak Juhani Pallasmaa dnes píše o potrebe spomalenia pre architektúru, ktorá sa potrebuje opätovne napojiť na zdroj svojho mlčanlivého poznania a skúsenostného pozadia^{/37/}, až vďaka Levinasovým analýzám sa nám táto požiadavka zdá byť plne pochopiteľnou.

Intimita miesta predpokladá známosť, oboznámenosť, dôvernú, a teda aj ľudskú intimitu spolu s niekým. Levinas sa nerozpakuje povedať, že táto intimita s niekým iným je najvhodnejšie mysliteľná ako podmieňujúci vzťah so *ženským*. Nie je tu potrebné vťahovať rodovú optiku. *Ženské* pre

Levinasa nezastupiteľne vypovedá o pohostinnej prítomnosti, ktorá môže mať až podobu diskkrétnej absencie. „Žena je podmienkou uzobrania, interiority domu a bývania.“^{/38/} Diskkrétne tejto prítomnosti iného, ktorú opisujeme jazykovou figúrou ženského, v sebe už zahŕňa všetky možnosti transcendentného vzťahu k druhému. Ide o nerozvinuté možnosti, ktoré inverzne otvárajú rozmer interiority: Bytosť prijímaná iným obýva dom, je stvrzovaná vo svojom odstupe vďaka pohostinnosti prijímania iným, vďaka možnosti ľudského prijatia. Teda *ženské* je takto podmienkou domu, nakoľko je dom pohostinným priestorom.

Samozrejme, bývanie v dome, ktoré je podobou oddelenosti ľudskej bytosti, nespretrháva väzby so žvlom sveta. Môžeme to pozorovať už na samotnom povrchu akejkoľvek budovy, ktorá je vždy jeho poréznu hranicou aj v prípade, že ide o utilitárnu segregáciu stavbu väznice či vojenského krytu. Dvere sprístupňujú i zneprístupňujú. Možno ich otvárať zvonku aj zvnútra. Možno nimi vstúpiť aj odísť, možno sa v nich zdržať, váhať, postáť. Podobne okno sprístupňuje aj zneviditeľňuje a architekt podstupujúci cestu navrhovania hľadá ich podobu a pomer. Domy vydávajú oddelené ľudske bytosti od žvlvu sveta, ktorý ich sítí, na spôsob unikátneho vzťahu. Odpierajú vnútrajšok vonkajšku, vzpierajú sa žvlvu a tak umožňujú prácu i vlastníctvo vecí. Oddelujú viditeľné od neviditeľného a intímne od verejného, pohostinné od nehostinného, keďže ustaraného. Levinas dokonca povie, že z tejto pozície sa uskutočňuje latentné zrodenie sveta^{/39/}. Opäť sa teda vraciame k začiatku: Svet predpokladá dom. Nie v kauzálnom zmysle, ale v zmysle sprístupnenia sveta oddelenej bytosti, ktorý môžeme chápať ako istú priestorovú konjunkciu v bytí^{/40/}.

Obývanie domu podmieňuje vlastníctvo a život práce. O takto videnom dome už nemožno rozmýšľať na spôsob predmetu medzi predmetmi, ľubovolnej budovy kdekoľvek medzi akýmikoľvek stavbami. Obývaný dom už nemôže byť nehnuteľným majetkom, keďže jeho predpokladom je pohostinnosť voči bývajúcemu. Zhromažďujú

veci aj im poskytuje pohostinné prístrešie a zmysel. Samotné vlastníctvo nadobúda ambivalentný význam, vypovedajúc o metafyzických vzťahoch. *Hnutelná* vec ako vec vlastiteľná sa nevzpiera pohybu potreby, ktorý sa jej zmocňuje a prípadne ju umiestňuje do intimity domu. Práca a vlastníctvo sú teda podobami slasti i starosti, radosti z nadobúdania i zabezpečovania a odkladu doliehajúcej neistoty z budúcnosti. „Obydlie, ktoré prekračuje nezabezpečenosť života, je trvalým odkladom lehoty, v ktorej hrozí životu zrútenie.“^{/41/} Dom ako podmienka subjektu je teda aj podmienkou jeho času. Nejde primárne o otváranie sa možnostiam budúcnosti či vďaka materiálnemu zabezpečeniu sa domom o projektovanie a anticipovanie budúcnosti. Ale skôr o možnosť zaujať už voči samotnej prítomnosti odstup. Sloboda obývania domu je slobodou zostávajúceho času, odkladnej lehoty. Nechýba jej viacznačnosť.

Dom umožňujúci vlastníctvo a prácu však práve vďaka *ženskému* ako svojej podmienke, implikuje možnosť otvoriť dom, ktorý je pohostinný voči svojmu obyvateľovi pohostinne aj iným. Odstup, ktorý oddelenej bytosti poskytuje dom, implikuje túto novú udalosť. Zakladá vzťah k niečomu inému, z čoho nežijem, a tým je môj vzťah k druhému, ktorý ma pohostinne prijíma. Uskutočňuje sa tu udalosť diskkrétnej prítomnosti žensva. Konštitutívny vzťah k inému ako k ženskému je podobou vzťahu, ktorý nemožno opísať ako vlastníctvo alebo život z *niečoho*. Ide o vzťah k niečomu (niekomu), ktorý mi umožní vidieť veci mimo manipulatívneho, zmocňujúceho sa horizontu a umožní mi ich ponechávať tak, ako sú a vlastnené dávať, obdarúvať.

Dom ako podoba oddelenia ľudskej bytosti podľa Levinasa generuje dve možnosti: Môže

radikálne dosvedčovať pozitívnu oddelenosť ľudskej bytosti, nakoľko sa uzavrie v egoizme, a teda vyhoší z vlastného domu pohostinnosť. Ženské ako podmienka domu potom bude zabudnuté. Alebo sa otvorí inému, druhému, cudziemu, nepredvídateľnému a nezmocniteľnému. „Možnosť otvoriť sa Druhému, ktorá prináleží k domu, je práve tak bytostná pre bytnosť domu ako zatvorené okná a dvere. A oddelenie by nebolo radikálne, ak by sa táto možnosť uzavrieť sa doma u seba nemohla uskutočňovať bez vnútorných rozporov...“^{/42/}

Vzťahové bohatstvo súvislostí, ktorému sa venuje Levinas vo svojich textoch, neprehovára k architektúre, pokiaľ ona hľadá na investora a bývajúceho len ako na užívateľov. Pokiaľ sa zadanie, lokálny program sústreďuje výlučne na funkčné zastavenie neutrálneho geometrického priestoru. Naopak, ak sa však architektúra usiluje komplexne prihovoriť zmyslovosti človeka, ak radikálne empirická architektúra opúšťa chladný konštrukčný odstup, ak architektúra pátra po svojej významovosti^{/43/}, môže vhodne práve u Levinasa nachádzať zásadnú inšpiráciu a formatívne porozumenie. V tomto zmysle Patočka poznamenal, že výlučná sústredenosť na tzv. objektívny priestor zakrýva budovateľský impulz a jeho zmysel^{/44/}. Trúfalo teda predostierame, že Levinasove myslenie môže pôsobiť ako zásadný korektív a inšpirácia pri procese architektonického navrhovania najrôznejších stavieb, urbánnych priestorov či pri zásahoch do krajiny.

Táto práca vznikla ako súčasť riešenia projektu KEGA 015TTU-4/2014.

NOTES POZNÁMKY

¹ LEVINAS, Emmanuel: De l'existence à l'existant. Paris, J. Vrin 2004, s. 67 – 68.

² Levinas rozlišuje reč, pre ktorú je druhý témou, od hovorenia (le dire) k inému človeku. Už v oslovení sa druhý okamžite vyvážuje zo zovretia témou. Predstavujúce poznanie zmocňujúce sa druhého človeka v reči, pre ktorú

sa stáva témou, je okamžite umŕtvené v povedanom (le dit). Len v dianí reči sa vylúpe živý vzťah. Živé hovorenie prerušuje socialitu a nadväzuje vzťah.

³ WISZNIEWSKI, D.: The Space of Communicativity: Levinas and Architecture. In: Bunnin, Nicholas – Yang, Dachun – Gu, Linyu (eds.): Levinas: Chinese and Western Perspectives. Book Supplement Series to the Journal of Chinese Philosophy 35, 2008, s. 183 – 194.

- ⁴ STEINBOCK, Anthony J.: Domáce a cudzie. Generatívna fenomenológia a Husserl (preložili Jana Trajtelová, Anton Vydra, Michal Lipták, Michal Zvarík a Petra Hroncová). Pusté Úľany, Schola Philosophica 2013.
- ⁵ „Najprv si musíme uvedomiť, že miesto nemožno skúmať, ak tu nie je istý pohyb vo vzťahu k miestu“ (Aristoteles: Fyzika, 211a 10).
- ⁶ HUSSERL, Edmund: Ding und Raum (Text podľa Husserliana XVI.). Hamburg, Felix Meiner Verlag 1991, s. 4.
- ⁷ Tamže, s. 141.
- ⁸ LEVINAS, Emmanuel: En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger. Paris, J. Vrin 2001, s. 217 – 218.
- ⁹ HUSSERL, Edmund: Ideje k čistej fenomenológii a fenomenologické filosofii II. Preložili Erazim Kohák, Matěj Novák, Alena Rettová, Petr Urban a Hynek Janoušek. Praha, Oikoymenth 2006, s. 146.
- ¹⁰ Tamže, § 18, s. 64 – 93.
- ¹¹ NITSCHKE, Martin: Prostranství bytí. Studie k Heideggerově topologii. Praha, Togga 2011.
- ¹² STEINBOCK, Anthony J.: Domáce a cudzie, s. 230 – 231.
- ¹³ PATOČKA, Jan: Přirozený svět jako filosofický problém. In: Patočka, Jan: Fenomenologické spisy I. Praha, Oikoymenth 2008, s. 194.
- ¹⁴ BACHELARD, Gaston: Poetika prostoru. Prel. Josef Hrdlička. Praha, Malvern 2009. „Dom v živote človeka vypudzuje náhodilé a opakovane pobáda k súvislosti. Bez neho by bol človek rozptýlenou bytosťou. Dom ochraňuje človeka v búrkach neba aj v búrkach života. Je dušou i telom. Je prvým svetom ľudskej bytosti. Skôr než je ‚vrhnutý do sveta‘, ako to hlása bežná metafyzika, je človek uložený do kolísky domu. A v našich sneniach je dom vždy veľkou kolískou. Konkrétne metafyzika nemôže nechať bokom túto jednoduchú skutočnosť, pretože táto skutočnosť je hodnotou, veľkou hodnotou, ku ktorej sa vraciame vo svojich sneniach. Bytie je okamžité hodnotou. Život začína dobre, ako uzatvorený, chránený, celkom svieži v lone domu.“ Tamže, s. 32.
- ¹⁵ KRÁL, Petr: Zpráva o místech. Praha, Torst 2008.
- ¹⁶ LEVINAS, Emmanuel: De l'existence à l'existant, s. 119 – 120.
- ¹⁷ Tamže, s. 121.
- ¹⁸ Tamže, s. 70.
- ¹⁹ Tamže, s. 75.
- ²⁰ Tamže, s. 73.
- ²¹ LEVINAS, Emmanuel: Totalité et infini. Essai sur l'extériorité. Paris: Le Livre de Poche, 2008, s. 162.
- ²² Tamže, s. 184.
- ²³ Tamže, s. 190.
- ²⁴ Tamže, s. 188.
- ²⁵ LEVINAS, Emmanuel: De l'existence à l'existant, s. 111.
- ²⁶ LEVINAS, Emmanuel: Le temps et l'autre. Paris, Quadrige/Puf 2007, s. 28, 31 – 34.
- ²⁷ VITRUVIUS: De architectura III. II, I, s. 1 – 9.
- ²⁸ LEVINAS, Emmanuel: Le temps et l'autre, s. 18.
- ²⁹ Tamže, s. 21. „Preto sa samota nejaví ako faktická izolácia nejakého vedomého obsahu, ale ako nezrušiteľná jednota medzi existujúcim a dielom jeho existovania. Zaoberať sa existovaním v existujúcom znamená uzamknúť existovanie v celistvosti... (LEVINAS, Emmanuel: Le temps et l'autre, s. 22).
- ³⁰ LEVINAS, Emmanuel: Le temps et l'autre, s. 22.
- ³¹ Tamže, s. 31.
- ³² Tamže, s. 35.
- ³³ Tamže, s. 44.
- ³⁴ LEVINAS, Emmanuel: Totalité et infini, s. 51.

- ³⁵ Existencia je vzťah, ktorý je pôžitkom: „Je to vzťah k objektu, ktorý možno charakterizovať pôžitkom. Každý pôžitok je spôsobom bytia, ale aj zmyslovým vnemom, to znamená svetlom a poznaním. Absorpciou predmetu, ale aj dištanciou voči nemu“ (LEVINAS, Emmanuel: Le temps et l'autre, s. 46).
- ³⁶ LEVINAS, Emmanuel: Totalité et infini, s. 165.
- ³⁷ „V architektúre existuje nevyslovená múdrosť, ktorá sa v nej nahromadila v priebehu dejín a tradícií. Je to múdrosť, ktorá jasne ukazuje mentálnu podstatu architektonického umenia. Architektúra však potrebuje pomalosť, aby sa na tento zdroj svojho mlčanlivého poznania znovu napojila. Architektúra pomalosť vyžaduje, aby mohla opäť rozvíjať kumulatívne poznanie, aby obnovila pocit kontinuity a zapustila korene v kultúre. Potrebujeme architektúru, ktorá odmieta okamžitosť, rýchlosť a módu; namiesto urýchľovania zmien a prehlbovania pocitu neistoty musí architektúra naše prežívanie skutočnosti spomaliť, aby mohlo vzniknúť skúsenostné pozadie, z ktorého možno pochopiť a vysvetliť zmeny. Namiesto dnešnej posadnutosti novosťou by mala architektúra uznávať a rešpektovať biokultúrne a archaické dimenzie ľudskej psychiky“ (PALLASMAA, Juhani: Šest témát pro příští milenium. In: Kratochvíl, Petr (ed.): O smyslu a interpretaci architektury. Praha, Vysoká škola umělecko-průmyslová v Praze 2005, s. 23).
- ³⁸ LEVINAS, Emmanuel: Totalité et infini, s. 166.
- ³⁹ Tamže, s. 168.
- ⁴⁰ Tamže, s. 182.
- ⁴¹ Tamže, s. 178.
- ⁴² Tamže, s. 188.
- ⁴³ PALLASMAA, Juhani: Obývaní prostoru a času – ztráta a návrat veřejného prostoru. In: KRATOCHVÍL, Petr (ed.) Architektura a veřejný prostor. Praha, Zlatý řez 2012, s. 114 – 121.
- ⁴⁴ PATOČKA, Jan: Poznámky o prostoru. Rukopisné poznámky (sig. AJP 3000/324).